

Türkçe Kaleme Alınmış İlk Basit İlaçlar Kitabı ve Yazarı: Edviye-İ Müfrede ve İshak Bin Murad*

The First Simple Drugs Manuscript Written in Turkish and Its Author: Edviye-İ Müfrede and İshak Bin Murad

Özgür Kıranⁱ, Selim Kadioğluⁱⁱ

ⁱDr.Öğr.Üyesi, Ahi Evran Üniversitesi Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Etik AD., <https://orcid.org/0000-0002-1229-5497>

ⁱⁱProf. Dr., Çukurova Üniversitesi Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Etik AD., <https://orcid.org/0000-0002-5803-3708>

ÖZ

Bu makalede Grek-Roma tıbbi olarak başlayıp İslam tıbbi olarak devam eden uzun soluklu geleneğin geç döneminde bitkisel ilaçlarla tedaviyi esas alan bir eser olan İshak bin Murad'ın Edviye-i Müfrede'si ele alınmıştır. Yazarı hakkında günümüze ulaşan fazla bilgi bulunmayan ve içerik yönünden ağırlıklı olarak basit ilaçlar ile onların kullanım endikasyonlarını bildiren bir el kitabı olan bu eser, söz konusu geleneğin zihniyetini anlamayı ve evriminin ulaştığı noktayı ortaya koymayı sağlamaktadır. Edviye-i Müfrede'de el kitabı olmanın doğasına uygun olarak çok sayıda konuya değinilmesi ancak bunların hiçbiri hakkında ayrıntıya girilmemesi söz konusudur. Dört ana bölüm halinde düzenlenmiş olan kitapta çoğu tıbbi bitki niteliğinde 260 basit ilaç yer almaktadır. Kitap kullanım endikasyonlarını da içeren bu basit ilaçlar listesinin yanı sıra farklı özel konuların ele alındığı metinler ve farklı hastalıklara yönelik tedavi ajanlarının tanıtıldığı ikinci bir liste de içermektedir. Konunun ele alınışı bağlamında eserin günümüz alfabetine aktarılmış metni üzerinde çalışılmış, onu ve yazarını konu edinen çalışmalardan da yardımcı kaynak olarak destek alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tıp Tarihi, Bitkisel İlaçlar, Müfred Devalar, İshak bin Murad, İslam Tıbbi

ABSTRACT

In this paper, an ancient manuscript focused on the therapy with herbal drugs; İshak bin Murad's Edviye-i Müfrede which is a product of the long-standing tradition, beginning as Greek-Roman medicine and continuing as Islamic medicine has been evaluated. This manuscript that there is very little information about its author is a handbook regarding predominantly simple drugs and their indications. It is possible to comprehend the mentality and the final situation of the above-mentioned tradition by evaluating this book. As a sample of handbook Edviye-i Müfrede contains many different topics but none of them is processed in detail. The book that has four main chapter contains indication information of 260 simple drug, mostly medicinal plants. There are also articles regarding different medical topics and a list of therapeutic agents of several health problems in the book. In terms of methodology transcription of the original text was examined and some selected works regarding it and its author were used as supporting materials.

Key Words: History of medicine, Herbal drugs, Simple drugs, İshak bin Murad, Islamic medicine

* Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi, 2022; 12 (1): 3-17

DOI: 10.31020/mutftd.989269

e-ISSN: 1309-8004, ISSN 1309-761X

Geliş Tarihi – Received: 31 Ağustos 2021; Kabul Tarihi - Accepted: 10 Kasım 2021

İletişim - Correspondence Author: Özgür Kıran <ozgurkiran@gmail.com>

Giriş

Bu makale ““De Materia Medica ve Edviye-İ Müfrede Işığında Anadolu’da Bitkilerle Tedavi” başlıklı doktora tezinin Türkçe yazılmış, yazılış tarihi bilinen ilk basit ilaçlar kitabı olan Edviye-i Müfrede ve onu kaleme alan İshak bin Murad ile ilgili bölümüne dayanmaktadır.^{1,2} Makalenin dört alt bölümünden ilkinde eser ve yazar hakkında genel bilgi aktarımı yapılmış, ikinci ve üçüncü alt bölümlerde eserin günümüze ulaşan nüshalarına ve kısımlara ayrılma düzenine değinilmiş, dördüncü alt bölümde ise iki tabloya yer verilmiş; ilk tabloda Edviye-i Müfrede’de yer alan tüm droglar liste halinde sunulmuş, ikincide endikasyona göre hangi drogların önerildiği bilgisi aktarılmıştır. Edviye-i Müfrede görece yakın tarihte yayımlanmış ve hakkında çalışmalar da yapılmış bir eser olup bu makalede tıp tarihi açısından bir kez daha ele alınması tanınmasına ve tartışılmasına katkı sağlamaya yöneliktir.

Yazar ve Eser Hakkında

İlk Türkçe tıp yazmalarının kaleme alınışı XIII.-XIV. yüzyılda Anadolu’da gerçekleşmiştir. Erken örnekler arasında bilinen en eski eser Hekim Bereket’in Tuhefi-i Mübarizi’si, en tanınan ise Hacı Paşa’nın Müntehab-ı Şifa’sıdır.^{3,4} Basit ilaç kitapları özelinde ilk Türkçe eser çevirmeni bilinmeyen Müfredat-ı İbn Baytar Tercümesi; doğrudan Türkçe yazılmış ilk eser ise bu çalışmanın konusu olan Edviye-i Müfrede’dir.⁵⁻⁷ Edviye-i Müfrede’nin yazıldığı yıl bilgisini içermesi dikkate değer bir özelliğidir.²

Osmanlı tıbbında Türkçe olarak kaleme alınan ve yazılış tarihi bilinen ilk eser olması bakımından önem taşıyan Edviye-i Müfrede’nin yazarı İshak bin Murad hakkında bilinenler çok az; neredeyse eserin sahibi olmasıyla sınırlıdır.⁸⁻¹⁵ “Hoca Tabib” olarak anıldığı ve Bursa Yıldırım Darüşşifası’nda hasta kabul ettiği ve öğrenci yetiştirdiği şeklinde bilgiler bulunmakla birlikte bunların doğruluğu şüphelidir.^{10,16}

Öte yandan kitabın ismi konusunda da bir belirsizlik söz konusudur; kitabın başlangıç kısmında nerede ve ne zaman yazıldığının yanı sıra bir edviye-i müfrede yani müfred devalar, tek etken madde içeren basit ilaçlar derlemesi olduğu belirtilmektedir.¹⁷ Bu çerçevede başlık halinde gösterilmiş olmayan “Edviye-i Müfrede”nin kitabın özel adı mı yoksa ondan niteliğini belirterek söz etme bağlamında kullanılan bir kalıp mı olduğu tartışmaya açıktır.^{2,17}

“Havâssü’l- Edviye” (İlaçların Özellikleri) ve “Hulâsatü’t- Tıb” (Tıbbın Özeti) kitaba yakıştırılan diğer adlardır.¹⁶ Bunların ilki “Edviye-i Müfrede” gibi eserin ilk kısmına gönderme yapmaktadır.¹⁶ İkinci konusunda Demirhan Erdemir, katıldığını belirterek, Sarton’un bu ismin içeriğinin tümünü daha iyi ifade ettiği şeklindeki görüşünü aktarmaktadır.¹⁶ Kitap kimi kayıtlarda, genellikle birlikte ciltlenmiş olmalarından kaynaklanan bir karışıklıkla, Hacı Paşa’nın kitabının adıyla “Müntehab-ı Şifa” olarak da geçmektedir.^{7,17}

Adivar, Osmanlı Türklerinde İlim’de eser hakkında şu bilgileri vermektedir: “Murat I ve Yıldırım Beyazıt devirlerinde (1359-1402) Osmanlı ülkesinde tıp alanında bir hareket görülmeye başlıyor”; “... yazılan ilk tıp eserinin Havass-ül-Edviye adıyla İshak bin Murad adında biri tarafından derlendiğini sanıyoruz”; “Bu kitap 792 (1387) yılında ‘Gerede kalesinin katında ve Erkot dağında cem’ olunmuştur” (dağın günümüzdeki adı “Arkut”tur); “Eserde birtakım ilaçların etkileri kısaca ve bayağı bir yolla anlatılmaktadır. Bilgilerinin büyük bir kısmının Zeyneddin bin İsmail-ül- Cürcani’nin eseri olan Zahire-i Harezmsahî’den ve bir de İbn Sina’nın Kanun’undan alınmış olduğu görülür. En çok rastlanan hastalıkların tedavisinden de kısaca bahseden bu yazara dair bildiğimiz bir şey yoktur”.^{2,7,17}

Uludağ, Beş Buçuk Asırlık Türk Tababeti Tarihi kitabında İshak bin Murad’ın kitabının, isminden de anlaşılacağı üzere her şeyden evvel bir “müfredat-ı tıb”, her biri kendi başına bir derde deva olan basit ilaçlardan sayılan bitkilerden bahseden bir kitap olduğunu belirtmiştir.¹² Yine aynı kitapta, Edviye-i Müfrede’de görülen bilgilerin çoğunun derin gözleme ve deneye dayanmadığını ve kitabın yazılış esnasında Hipokrat’ın ve Galen’in bilgilerinden epeyce faydalandığı ifade etmiştir.¹²

Ağırakça, Osmanlı Tıbbının Kaynakları başlıklı makalesinde İshak bin Murad'ın II. Murad devri ilim adamlarından, tabip ve mütercim olduğunu ifade etmiştir.¹⁸ Hem Ağırakça hem de Demirhan Erdemir, İshak Bin Murad'ın İbn-i Cezle'nin genel hastalıklar ve ilaçları aktardığı Takvimü'l-Ebdan fi'lmi't-Tıb adlı eserini Türkçeleştirdiğini belirtmekte, Ağırakça İbn-i Baytar'ın Baytarneme'sinin Türkçe çevirisinin de ona ait olduğunu dile getirmektedir.^{16,18}

Türk tıp tarihi hakkındaki değişik kaynaklarda bu bilgiler tekrarlanmakta; Edviye-i Müfrede'nin yazılış tarihi belli ilk Türkçe tıp kitabı olduğu, basit ilaçlar hakkında temel tıbbi bilgiler içerdiği, derleme niteliği taşıdığı vurgulanmaktadır.⁸⁻¹⁴ İshak bin Murad hakkında yazılanlar ise büyük ölçüde eserinden yola çıkılarak yapılan yorumlardır.⁸⁻¹⁴ Bu yorumlar bağlamında yazara en olumlu yaklaşanların Uludağ ve Bayat olduğunu söylemek olanaklıdır.⁸⁻¹⁴

Edviye-i Müfrede dilinin ağır olmamasının yanı sıra ele aldığı konuları derinlemesine işlememesi, onların anlaşılması için ön bilgi gerektirmemesi bakımından hem hekimlere gündelik uygulamalarıyla ilgili hatırlatmalar yapan hem de tıp dışı okuryazar kişilere kimi temel bilgileri aktaran bir el kitabı olarak değerlendirilebilir. Eser İslam Tıbbı çerçevesinde incelendiğinde, İshak bin Murad'ın kendinden önce gelen yazarlardan özellikle İbn-i Sina'dan etkilendiği ve yararlandığı; humoral patoloji teorisini benimsemiş ve eserini bu teoriyi esas alarak hazırlamış olduğu görülmektedir. İshak bin Murad, farklı sağlık sorunlarına karşı etkili olan çok sayıda bitkiden söz ederken, bunlar hakkında fiziksel özellikleri, yetiştikleri yerler gibi genel bilgiler aktarmamakta; basit bir dille humoral özelliklerini ve tıbbi kullanımlarını anlatmakla yetinmektedir.

Edviye-i Müfrede'nin ana kaynağının İbn-i Sina'nın el-Kanun fi't-Tıb adlı eserinin basit bitkisel drogların tanıtıldığı ikinci kitabı olduğunu söylemek olanaklıdır. İshak bin Murad bu kaynaktan yararlanma bağlamında temel bilgiyi değil uygulamayı esas alan ve ona dair içeriği seçerek kendi eserine aktaran bir yaklaşım benimsemiştir. Bu durumu bir dizi örnek üzerinden ortaya koymak yerinde olacaktır.

İbn-i Sina eserinin ikinci kitabında süsenin (*Iris florentina L.*) genel niteliklerini aktarırken Dioskorides'in kitabından alıntı yapmış, humoral özellikleri olan sıcaklık ve kuruluğu ekledikten sonra dalak ağrısı için kullanıldığını belirtmiştir.¹⁹ İshak bin Murad ise Edviye-i Müfrede'nin birinci kısmındaki süsen maddesinde sadece bu bitkinin sıcak ve kuru olduğunu ve dalak ağrıları için kullanıldığını bildirmiştir.²

İbn-i Sina Mekke pelesenki (*Commiphora opobalsamum L.*) hakkında bilgi verirken, Dioskorides'in bu ağacın sadece İsrail ve Filistin'de bulunduğunu ve boylarının birbirinden farklı olduğunu söylediğini ifade etmiş; bu bilgileri kitabına aktarmayan İshak bin Murad ise bu bitkinin sıcak ve kuru olduğu, baş dönmesine iyi geldiği, idrar yolunu açtığı, yağının soğuk hastalıklarda kullanıldığını bilgilerini sıralamakla yetinmiştir.^{2,19}

İbn-i Sina tarçının (*Cinnamomum sp.*) genel özelliklerini aktarırken Dioskorides'in ifadelerinden faydalanmış ve etkilerini açıklarken Dioskorides'in bütün tarçınların etkisinin açıcı, ısıtıcı ve düzeltici olduğunu, tüm kötü etkileri çekip iyileştirdiğini söylediğini belirtmiştir.^{2,19} Ardından, Edviye-i Müfrede'de de yer alan, tarçının sıcak ve kuru olduğu, göze çekilirse iyi geldiği, beyni rahatlattığı, kronik nezleyi giderdiği, mideyi güçlendirdiği ve haşere sokmalarında kullanıldığını bilgilerine yer vermiştir.^{2,19}

Edviye-i Müfrede Nüshaları

Edviye-i Müfrede'nin günümüze ulaşan ve bilinen altı yazma nüshasından dördü Türkiye'de ikisi Fransa'da ve Almanya'da farklı kütüphanelerinde muhafaza edilmektedir. Bunlar hakkında kısa bilgi notları istinsah edilme tarih sırasına göre aşağıda yer almaktadır. Eldeki nüshalardan hareketle eserin genellikle XIV. yüzyılda yaşamış tıp alimi Hacı Paşa'nın Müntahab-ı Şıfa adlı kitabıyla birlikte istinsah edildiği; ikisinin tek bir kitap gibi kullanıldığını saptamasını yapmak olanaklıdır.^{2,7,17}

1. Paris Nüshası (Bibliothèque Nationale A.F. 170)

Eser Müntahab-ı Şifa ile birlikte bulunmakta; 260 varak tutan yazmanın 1a-188a sayfaları arasında Müntahab-ı Şifa, 188b'den itibaren de Edviye-i Müfrede yer almaktadır.^{2,7,17} İstinsah tarihi 16 Zil'ka'de 900 (8 Ağustos 1495) olarak belirtilmiştir. Harekeli nesihle yazılmış olan bu nüsha, eldeki yazmalar içerisinde en tutarlısı olarak değerlendirilmektedir.^{2,7,17}

2. Malatya Nüshası (Malatya Genel Kütüphanesi 1196-1)

Yazmanın ilk 77 varakında Edviye-i Müfrede, daha sonraki 188 varakında Müntahab-ı Şifa yer almaktadır.^{2,7,17} Her iki eser de Muhammed el-Zenceri tarafından hicri 954 (1547) yılında istinsah edilmiştir.^{2,7,17} Harekeli nesih ile yazılmıştır. Kitap ismi metin dışında yer almakta ve sonradan yazıldığı anlaşılmakta olup Kitab-ı Müntahab-ı Şifa ve Kütübün Ahar min Mu'teberani't-Tıbbi biçimindedir.^{2,7,17}

3. Bursa Nüshası (Haraççioğlu Kitaplığı No. 1134)

Nüshada Edviye-i Müfrede ve Müntahab-ı Şifa birlikte bulunmaktadır. Edviye-i Müfrede ilk elli beş varak içerisinde yer almaktadır.^{2,7,17} Sonraki yüz otuz altı varakta Müntahab-ı Şifa yer almaktadır. İstinsah edildiği yıl hicri 1083'tür (1672). Kütüphane kayıtlarında her iki eser Müntahab-ı Şifa adı altında yer almakta ve yazarı İshak Bin Murad olarak gösterilmektedir.^{2,7,17}

4. Topkapı Nüshası (Topkapı Kitaplığı, Revan Kısmı No. 1693)

Takvimü'l-Büldan adlı eserin arkasına eklenmiş eksik bir nüshadır.² Edviye-i Müfrede'nin en baştan 'kavun' maddesine kadar olan kısmı nüshanın 85b-112a sayfaları arasında yer almaktadır. Edviye-i Müfrede kitaplık kayıtlarına geçmemiştir.^{2,7,17} Yazı ve kağıt karakterlerinden XIX. yüzyılda istinsah edildiği anlaşılmaktadır.^{2,7,17} Bu eksik nüshada eserin dilinin oldukça değiştirildiği, birtakım kelimelerin yerine Arapça karşılıklarının kullanıldığı ve ayrıca metninde eklemeler ve çıkarmalar şeklinde birçok değişiklik yapılmış olduğu görülmektedir.^{2,7,17}

5. Ali Emiri Nüshası (Millet Kütüphanesi Tıp Yazmaları No. 109)

XIX. yüzyılda güzel bir harekesiz rik'a ile yazılmış olan ve 77 varak tutan bu nüshanın her sayfasında on yedi satır bulunmaktadır.^{2,7,17} Adı kütüphane kayıtlarına "Kitab-ı Edviye-i Müfrede" olarak geçmiştir.^{2,7,17} Eserin Adnan Adivar tarafından incelenen nüshası budur.^{2,7,17} Yeni olmasına karşın Paris ve Malatya nüshaları ile çok uyumlu ve onlardaki kimi yanlışların düzeltilmesine yardımcı olan bir nüshadır.^{2,7,17}

6. Gotha Nüshası

Önler'in ve Canpolat'ın çalışmalarında kütüphane kaydı aktarılmayıp Pertsch katalogunda tanıtıldığı ifade edilen bu nüshanın adı "Müntahab-ı Şifa" olarak verilmektedir.^{2,7,17} Ancak ilk ve son sayfaları sonradan eklenen notlarla dolu olduğu bildirilen bu nüshada, eser adının metin içinde mi geçtiği yoksa bu notlar arasında mı bulunduğu belirtilmemektedir.^{2,7,17} Eserin genellikle Müntahab-ı Şifa ile birlikte bulunmasından hareketle bu nüshanın ikili bir yapıdan ayrılmış ve ayrılma sonrası diğer parçanın ismini muhafaza etmiş olduğunu düşünmek olanaklıdır.^{2,7,17} Bu nüshada eserin yazılış yılının diğerlerinden farklı verilmiş; iki yıl öne çekilerek hicri 790 (1388) olarak gösterilmiş olması dikkat çekicidir.^{2,7,17}

Bu makalenin dayandığı tez çalışmasında Mustafa Canbolat ve Zafer Önler tarafından yayına hazırlanan, Paris nüshasının esas alındığı, eserin tıpkıbasımın yanı sıra transkribe edilmiş tam metnini de içeren Türk Dil Kurumu yayını Edviye-i Müfrede'den yararlanılmıştır.² Bu kitap eserde yer alıp halen kullanılmayan sözcüklerin günümüz dilindeki karşılıklarının yer aldığı bir sözlük de içermektedir.² Mustafa Argunşah "Edviye-i Müfrede'nin neşri üzerine düşünceler" adlı makalesinde, kitabın Türkoloji çalışmaları açısından kapsamlı bir eleştirisini yapmıştır.²⁰

Edviye-i Müfrede'nin Kısımları

Edviye-i Müfrede dört kısımdan oluşmaktadır. İlk kısımda alfabetik düzende sıralanmış drogların kullanım alanları, ikinci kısımda belirli endikasyonlar için kullanılan droglar, üçüncü kısımda farklı yazarların eserlerinden yapılan alıntılar, çeşitli ilaç terkipleri ve cinsel konulara ilişkin bilgiler ve dördüncü kısımda Arapça, Farsça ve Türkçe terimler sözlüğü yer almaktadır.

I. Kısım (Paris nüshası, 1b-43b):

Bu kısımda tek başına ilaç olarak kullanılan bitkisel, hayvansal ve madensel droglar, büyük ölçüde alfabetik bir düzen içinde sıralanmış ve her birinin özellikleri ile başlıca hangi hastalıklara karşı kullanılacakları, zararları, zararlarının nasıl giderileceği konularında bilgiler verilmiştir.^{2,7,17} Kısımın son bölümü farklı bir yaklaşımla yazılmış; sağlık sorunları esas alınarak bunların her birine hangi maddelerin iyi geldiği özet halinde anlatılmıştır.^{2,7,17}

Birinci kısmın ılık sudan söz edilen bölümünde bu genel şablonun dışında kalan hoş bir anekdot bulunmaktadır. Bu anekdotta "İsa zamanında" bir kişinin ölüyü dirilttiğini haber alan Galen'in "Gidin bakın, eğer ılık su ile diriltmişse hikmet bilir bir hekimdir, eğer ılık su ile değilse mucizesi olan bir peygamberdir, ona uyun" şeklindeki yorumu aktarılmaktadır.²

II. Kısım (Paris nüshası, 43b-57a):

Hastalıklar ve tedavilere ilişkin olan bu kısım, makale olarak adlandırılan dört alt bölüme ayrılmıştır. Başla ilgili hastalılardan başlayarak, boyun, göğüs, karın bölgesi ve ayaklara ilişkin hastalıklar yukarıdan aşağıya ilerleyen bir sıralamaya göre ele alınarak nedenleri, özellikleri ve sağaltımları konusunda bilgiler verilmiştir.^{2,7,17} Kısımın sonunda nabızla ilgili bilgi aktaran ve kitaba sonradan eklenmiş izlenimi veren kısa bir metin yer almaktadır.^{2,7,17}

İlk makalede başla ilgili hastalıklar; baş ağrısı, menenjit, uykusuzluk, çok uyumak, sekte, spazm ele alınmaktadır.^{2,7,17} İkinci makalenin konusu insanın yukarı yarısındaki hastalıklar; nezle, kulak çınlaması, dil ağrısı, boğaz ağrısı, akciğer hastalığı, verem, göğüs kafesinde kitle, nefes darlığı, kalp çarpıntısı, ağızdan kan gelmesi, bayılma, bağırsak sancısı, hıçkırık, göbek sancısı, dizanteri, bağırsaktaki gaz sancısı, karaciğer ağrısı, siroz ve sarılıktır.^{2,7,17} Üçüncü makalede insanın aşağı yarısındaki hastalıklar; böbrek ağrısı, mesane hastalıkları, makat hastalıkları, mesaneden idrar ve meninin durmadan aktığı hastalık, fitik, regl kanının fazlaca akması ve cinsel isteksizlik, eklem sorunları anlatılmaktadır.^{2,7,17} Ağırıklı olarak ciltte olan hastalıklar hakkındaki dördüncü makalede yer alan sağlık sorunları ise, kellik ve cüzam, sam lekesi, çiçek hastalığı, cilt kanseri ve çıbanlar ile ciltle dolaylı ilişkisi bulunan sıtmalar ve nabızlardır.^{2,7,17}

III. Kısım (Paris nüshası, 57a-68a):

Eklektik bir yapısı olan bu kısımda sırayla Cürcani'nin Zahire-i Harzemşahi'sinden ve İbn-i Sina'nın Kanun'undan yapılan alıntılar, çeşitli ilaç terkipleri ve cinsel konulara ilişkin bilgiler yer almaktadır.^{2,7,17}

Zahire-i Harzemşahi'den alıntılanan bölüm yaşlıların mizaçları ve almaları gereken tedbirler hakkındadır.^{2,7,17} Kanun'dan alıntılanan Arapça ve Farsça karışımı Türkçe çevirisi yapılmamış bölümde İbn-i Sina'nın yemekle ilgili öğütleri ve humoral patoloji teorisi üzerine Galen'in adının geçtiği kısa bir metin bulunmaktadır.^{2,7,17}

Kısımın bahname izlenimi veren son bölümü yedi alt bölüm halinde olup bunlarda sırayla cinsel ilişkinin yararları, cinsel ilişkinin yararlı olacağı zamanlar, cinsel ilişkinin zararlı olduğu durumlar, cinsel ilişkiden kesilme, cinsel isteği arttırıcı basit maddeler, cinsel isteği arttırıcı karışımlar, cinsel isteğin az olmasının belirtileri işlenmiştir.^{2,7,17} Benzer eserlerde de sıklıkla rastlanan bu konular anlatılırken bir yerde Galen'den

“abartılı yapılmadığı sürece seksin vücuda çok faydalı olduğu” şeklinde bir aktarım yapılmış, bir başka yerde Hipokrat’ın ismi anılmıştır.^{2,7,17}

IV. Kısım (Paris nüshası, 68a-71a):

Arapça, Farsça ve Türkçe terimler sözlüğüdür. Toplam iki yüz kırk dokuz terimin yer aldığı bu sözlük dört kısımdan oluşmaktadır. Hastalık adlarının yer aldığı ilk kısımda 78; organ adlarının ve fizyoloji ile ilgili terimlerin bulunduğu ikincide 80 madde yer almaktadır. Üçüncü kısımdaki 67 madde sebze, meyve, çeşitli bitki ve yiyecek; dördüncüdeki 24 madde ise eşya ve alet adlarıdır.^{2,7,17} Önceki kısımlarda söz edilmiş olan kimi hastalıkların ve drogların sözlükte yer almaması dikkat çekicidir.

Edviye-i Müfrede’de Yer Alan Droglar

Edviye-i Müfrede’nin ilk kısmında yer alan müfred devalar hakkındaki bilgiler, maddeler halinde sıralanmış olarak değil bütünlük-süreklilik arz eden bir metnin içine yerleştirilmiş durumda bulunmaktadır. Numaralandırılmış olmaları da söz konusu değildir. Drogların sıralanma düzeninin ne şekilde belirlendiği açık olmayıp kitap kısa bir girizgahı takiben önce üç bitkisel drog örneğinden sonra kategorik bir yaklaşımla etlerden ve ekmeklerden söz edilmesiyle başlamaktadır. Ekmeklerden sonraki sıralanış düzenli halde olup droglar adlarının ilk harflerine göre oluşturulmuş bablara yerleştirilmiş bulunmaktadır.

Kitapta hakkında bilgi verilen drog veya gıda maddesi niteliğindeki müfred devaların toplam sayısı 260 olup bunların 202’si bitkiler, bitki kısımları ve bitki türevi ürünlerdir. “Yağ”ın tıbbi niteliklerinden söz edilen kısımda kökeninin bitki mi, hayvan mı olduğu belirtilmemiştir. Hayvansal ürünlerin sayısı 42 ve inorganik maddelerinki ise 15’dir. Bu müfred devaların her biri hakkında bilgi aktarımının ardından kitabın ilk kısmının sonunda hastalık veya yakınma niteliğinde 57 farklı sorun sıralanmış ve bunların her birinde hangi drogların kullanılacağı belirtilmiştir.

Tablo 1’de kitaptaki müfred devaların tümünün isimleri metinde söz edilme sırasına göre numaralanarak liste haline getirilmiştir. Bu liste tablonun ilk iki sütununa yerleştirilmiştir. Üçüncü sütunda Edviye-i Müfrede’de kullanılan isimlerin günümüz dilindeki; dördüncüde ise isimlendirme karışıklıklarını önleme adına sadece bitkisel olanların botanik terminolojisindeki karşılıkları yer almaktadır. Hayvan ve inorganik madde isimleri bağlamında karışıklık olasılığı bulunmadığından zooloji ve kimya terminolojilerinden destek alınmamıştır.

Tablonun hazırlanmasında Turhan Baytop’un “Türkiye’de Bitkilerle Tedavi”, “Türkçe Bitki Adları Sözlüğü” ve “Türkiye’nin Tıbbi ve Zehirli Bitkileri”, Ertan Tuzlacı’nın “Türkiye Bitkileri Sözlüğü” ve “Şifa Niyetine: Türkiye’nin Bitkisel Halk İlaçları” adlı kitaplarından, Zafer Önler’in XIV. ve XV. Yüzyıl Anadolu Türkçesi Botanik Terimleri, XIV-XV. Yüzyıl Tıp Metinlerinde Türkçe Bitki Adları adlı makalelerinden ve yayına hazırladığı kitabın sonunda verilen Türkçe sözlükten faydalanılmıştır.^{11,21-26}

Tablo 1. Edviye-i Müfrede’de Yer Alan Müfred Devalar.

	Edviye-i Müfrede’deki Ad	Günümüz Türkçesindeki Ad	Botanik Terminolojisindeki Latince Ad
1	Ebem gömeci	Ebegümeci	<i>Malva silvestris L.</i>
2	Dilkü üzümü	Köpek üzümü, İt üzümü	<i>Solanum nigrum L.</i>
3	İt boncuğu	İt boncuğu	
ETLER			
4	At eti	At eti	
5	Oğlak	Oğlak	
6	Balık eti	Balık eti	
7	Yılan balık	Yılan balığı	
8	Tarınc balık		
9	Bidnus	Horoz	

10	Tavuk	Tavuk	
11	Serçe	Serçe	
12	Dilkü eti	Tilki	
13	Sırtlan eti	Sırtlan eti	
14	Ayu	Ayı	
15	Çil eti	Dağ tavuğu	
16	Siğir eti	Siğir eti	
17	Oğlak eti	Oğlak eti	
18	Koyun eti	Koyun eti	
19	Keçi eti	Keçi eti	
20	Deve eti	Deve eti	
21	Gögercin eti	Güvercin eti	
22	Geyik eti	Geyik eti	
23	Etmek	Ekmek	
24	Bazlamac	Bazlama	
25	Beksimat	Peksimet	
26	Arpa etmegi	Arpa ekmeği	
27	Birinç etmegi	Pirinç ekmeği	
28	Taru etmegi	Mısır ekmeği	
29	Uruz otı	Sinirli ot	<i>Plantago major L.</i>
30	Arpa	Arpa	<i>Hordeum vulgare L.</i>
31	Erük	Erik	<i>Prunus domestica L.</i>
32	Emrud	Armut	<i>Pyrus communis L.</i>
33	Yüzerlik	Üzerlik	<i>Peganum harmala L.</i>
34	Üzüm	Üzüm	<i>Vitis vinifera L.</i>
35	Isfinah	Isfanak	<i>Spinacia oleracea L.</i>
36	Isırgan dikenli	Isırgan	<i>Urtica dioica L.</i>
37	Eşek Turpi	Eşek turpu	<i>Armoracia rusticana L.</i>
38	Uşnan	Çöven	<i>Saponaria officinalis L.</i>
39	Ağaç kavunu	Ağaç kavunu	<i>Citrus medica L.</i>
40	Oglan aşu	Çakşır otu	<i>Ferula elaeochytris L.</i>
41	Ağu ağacı	Zakkum	<i>Nerium oleander L.</i>
42	Eftimun	Bağboğan, küsküt	<i>Cuscuta epithimum L.</i>
43	Efyun	Afyon, haşhaş	<i>Papaver somniferum L.</i>
44	Egir	Eğir otu, kasıkotu	<i>Acorus calamus L.</i>
45	Egren	Kızılıcık	<i>Cornus mas L.</i>
46	Aluc	Aliç	<i>Cratageus monogyna L.</i>
47	Ilgun	Ilgın	<i>Tamarix parviflora L.</i>
48	Alma	Elma	<i>Malus domestica L.</i>
49	Yılan boncuğu	Yılan yastığı	<i>Arum maculatum L.</i>
50	İğde	İğde	<i>Elaeagnus sp.</i>
51	İklil-ül melik	Sarıyonca, kokulu yonca	<i>Melilotus officinalis L.</i>
52	Encir	İncir	<i>Ficus carica L.</i>
53	Anisun	Anason	<i>Pimpinella anisum L.</i>
54	Ayıt	Hayıt	<i>Vitex agnus-castus L.</i>

55	Ayran	Ayran	
56	Ayva	Ayva	<i>Cydonia oblonga L.</i>
BE BABI			
57	Babadya	Papatya	<i>Matricaria chamomilla L.</i>
58	Badam	Badem	<i>Amygdalus communis L.</i>
59	Badincan	Patlıcan	<i>Solanum melongena L.</i>
60	Bal	Bal	<i>Mel</i>
61	Badrik	Yabani fesleğen	<i>Ocimum sp.</i>
62	Burçak	Burçak	<i>Coronilla coronata</i>
63	Birinç	Pirinç	<i>Oryza sativa L.</i>
64	Biryen	Büryen kebabı	
65	Besbase	Küçük hindistan cevizi çek. Kb	<i>Myristica fragrans L.</i>
66	Besfayıç	Bespaye	<i>Polypodium vulgare L.</i>
67	Buğday	Buğday	<i>Triticum sp.</i>
68	Bakam	Bakam ağacı, boya ağacı	<i>Caesalpinia echinata L.</i>
69	Beg börki (şehtere)	Şahtere, kadife çiçeği	<i>Fumaria officinalis L.</i>
70	Bögrölce	Börölce	<i>Vigna sinensis L.</i>
71	Böğürtlen	Böğürtlen	<i>Rubus caesius L.</i>
72	Beladır	Beladır ağacı	<i>Semercarpus anacardium L.</i>
73	Belad-ı kimnun	Karaman kimyonu	<i>Carum carvi L.</i>
74	Baldırı kara	Baldırıkara	<i>Adiantum capillus-veneris</i>
75	Belesan	Pelesenk ağacı, Mekke balsamı	<i>Commiphora opobalsamum</i>
76	Benefşe	Menekşe	<i>Viola sp.</i>
77	Peynir		
78	Bure	Boraks	
79	Bure-i ermeni	Kilermeni, Sodyum karbonat	
80	Boy	Çemen otu	<i>Trigonella foenum graecum</i>
TE BABI			
81	Tebaşir	Bambu şekeri	<i>Galactites</i>
82	Tohmekan	Semiz otu	<i>Portulaca oleracea L.</i>
83	Turb	Turp	<i>Raphanus sativus L.</i>
84	Tarhun	Tarhun otu	<i>Artemisia dracunculus L.</i>
85	Teke sakalı	Teke sakalı	<i>Tragopogon porrifolius</i>
86	Temirhindi	Demirhindi	<i>Tamarindus indica L.</i>
87	Tut	Dut	<i>Morus sp.</i>
88	Tutiya	Çinkolu bileşik	
SE BABI			
89	Şirmun	İlica, Kaynamış su	
ÇİM BABI			
90	Çörek otı	Çörek otu	<i>Nigella sativa L.</i>
91	Çogan	Çöven otu	<i>Gypsophia struthium L.</i>
92	Çakır diken	Çakır diken	<i>Eringium campestre</i>
93	Çiğdem	Çiğdem	<i>Colchicum sp. L.</i>
94	Çügündür	Şeker pancarı	<i>Beta vulgaris-folliora</i>
95	Çenar	Çınar	<i>Platanus orientalis L.</i>
96	Cevz-i buva	Küçük hindistan cevizi	<i>Myristica fragrans L.</i>

HA BABI			
97	Hinna	Kına	<i>Lawsonia inermis L.</i>
98	Hardal	Hardal	<i>Brassica nigra L.</i>
99	Hurma	Hurma	<i>Phoenix dactylifera</i>
100	Haşhaş	Haşhaş	<i>Papaver somniferum L.</i>
101	Hatmi	Gülhatmi	<i>Althea officinalis L.</i>
102	Hıyarşenber	Acur	<i>Cucumis flexuosus</i>
103	Hıyar	Salatalık	<i>Cucumis sativus L.</i>
DAL BABI			
104	Dar-ı fulful	Başbiberi	<i>Piper longum</i>
105	Darçini	Tarçın	<i>Cinnamomum sp. L.</i>
106	Dopalak	Topalak	<i>Cyperus rotundus L.</i>
107	Durak otı	Dere otu	<i>Anethum graveolens L.</i>
108	Destenbuy	Şamama	<i>Cucumis dudaim</i>
109	Deniz köpüğü	Lüle taşı, eskişehir taşı	<i>Spuma salis</i>
110	Dilkü taşı	İtkasarı, tilkitaşığı	<i>Orchis hircina</i>
111	Demür dikeneni	Demirdikeneni	<i>Tribulus terrestris L.</i>
112	Duz	Tuz	
ZEL BABI			
113	Zefni	Defne	<i>Laurus nobilis L.</i>
RA BABI			
114	Razyane	Rezene	<i>Foeniculum vulgare L.</i>
115	Rasuht taşı	Rastık taşı, antimon	
116	Rişte	Erişte, ev makarnası	
ZE BABI			
117	Zac	Demir sülfat	
118	Zerdalü	Zerdali	<i>Armeniaca vulgaris</i>
119	Zernih	Zırnık, zerne, amonyum sülfür	
120	Za'firan	Safran	<i>Crocus sativus L.</i>
121	Zift	Zift	
122	Zencebil	Zencefil	<i>Zingiber officinalis</i>
123	Zeyt	Zeytin yağı	<i>Oleum olivae</i>
124	Zeytun	Zeytin	<i>Olea europea L.</i>
SİN BABI			
SÜDLER		SÜTLER	
125	At südi	At sütü	
126	Eşek südi	Eşek sütü	
127	Deve südi	Deve sütü	
128	Siğir südi	Siğir sütü	
129	Avrat südi	Kadın sütü	
130	Koyun südi	Koyun sütü	
131	Keçi südi	Keçi sütü	
132	Süd çürüğü	Bozuk süt	
133	Südlügen	Sütleğen	<i>Euphorbia sp. L.</i>
134	Süci	Şarap	
135	Sirke	Sirke	

136	Sarmısak	Sarmısak	<i>Allium sativum L.</i>
137	Sarmaşuk	Sarmaşık	<i>Hedera helix L.</i>
138	Sufal	Sifal, saksı	
139	Sakız	Sakız	<i>Pistacia lentiscus L.</i>
140	Söğüt	Söğüt	<i>Salix sp. L.</i>
141	Sinirlüce ot	Sinirli ot	<i>Plantago sp. L.</i>
142	Söğülme	Kebap	
143	Sumak	Sumak	<i>Rhus coriaria L.</i>
144	Su kerdemesi	Su teresi	<i>Nasturtium officinale L.</i>
145	Susen	Süsen	<i>İris sp. L.</i>
146	Simsim	Susam	<i>Sesamum indicum L.</i>
ŞIN BABI			
147	Şam sakızı	Çam sakızı	<i>Pinus sp. L.</i>
148	Şeftalu	Şeftali	<i>Prunus persica L.</i>
149	Şakakul	Yabani havuç, karakök	<i>Pastinaca sativa L.</i>
150	Şeker	Şeker	
151	Şalgam	Şalgam	<i>Brassica rapa L.</i>
152	Şinhıyar	Acur	<i>Cucumis anguria L.</i>
153	Şirugan	Şırlağan otu	
SAD BABI			
154	Sabun	Sabun otu	
155	Şabr	Sabır otu, sabırlık	<i>Agave americana</i>
156	Sadef	Sedef otu	<i>Ruta graveolens</i>
157	Saru boya	Sarıboya otu	<i>Serratula tinctoria</i>
158	Siğir dili	Siğirdili otu	<i>Anchusa sp.</i>
159	Siği kuyruğu	Siğirkuyruğu	<i>Verbascum sp.</i>
160	Sandal	Sandal ağacı, koca yemiş	<i>Arbutus unedo</i>
DAD BABI			
161	Zaymuran	Yabani fesleğen	<i>Ocimum basilicum</i>
TI BABI			
162	Taru	Darı	<i>Panicum miliaceum</i>
163	Tırfıl	Üçgül	<i>Trifolium campestre</i>
164	Tataranbu	Oğulotu	<i>Melissa officinalis</i>
165	Tomalan	Keme, domalan	<i>Terfezia sp.</i>
ZI BABI			
166	Zayyan	Yasemin	<i>Jasminum officinale</i>
AYIN BABI			
167	Akırkarha	Pireotu	<i>Anacyclus pytethrum</i>
168	Aşfur	Yalancı safran, asfir	<i>Carthamus tinctorius</i>
169	Anber	Amber çiçeği	<i>Geum urbanum</i>
170	Üd	Öd ağacı	<i>Aquilara aggalocha</i>
GAYIN BABI			
171	Garikun	Katran köpüğü mantarı	<i>Agaricus campestris</i>
FE BABI			
172	Ferfiyun	Sütleğen	<i>Euphorbia officinarum L.</i>
173	Fıstık	Fıstık	<i>Pistacia vera</i>

174	Fulful	Biber	<i>Capsicum sp. L.</i>
175	Fınduk	Fındık	<i>Corilus maxsima</i>
KAF BABI			
176	Kabak	Kabak	<i>Cucurbita sp.</i>
177	Katır kuyruğu	Katırkuyruğu, atkuyruğu	<i>Anaygiris foetida</i>
178	Kadun tuzluğu	Dikenüzümü, kaduntuzluğu	<i>Berberis crataegina</i>
179	Karpuz	Karpuz	<i>Citrillus lanatus</i>
180	Kurut	Kurutulmuş çökelek	
181	Koruk	Koruk	
182	Kuru üzüm	Kuru üzüm	
183	Kuzgun otlı	Kuzgu otu	<i>Driopteris filix-mas</i>
184	Kızıl iğde	Kırmızı iğde	<i>Elaeagnus multiflora L.</i>
185	Kasni	Kadağcı, şeytanboku	<i>Ferula assa-foetida</i>
186	Katran	Katran	
187	Kamış	Kamış, kargı	<i>Arundo donax</i>
188	Kantariyun	Kantaron	<i>Hypericum perforatum</i>
189	Kunduş taşığı	Çakşır otu	<i>Ferula elaeochytris L.</i>
190	Koz	Ceviz	<i>Juglans regia L.</i>
191	Kanbil	Güveyfeneri, kanbil otu	<i>Physalis alkengi</i>
192	Kavak	Kavak	<i>Populus alba</i>
193	Kavun	Kavun	<i>Cucumis melo</i>
KEF BABI			
194	Kasni	Hindiba, yaban marulu	<i>Cichorium endiva</i>
195	Kebabe	Kebabe, kuyruklu biber	<i>Piper cubeba</i>
196	Kebere	Kapari, kebere	<i>Capparis spinosa</i>
197	Kepek	Kepek	
198	Keraviya	Karaman kimyonu	<i>Carum carvi L.</i>
199	Kesira	Kitre, geven dikenli	<i>Astragalus sp. L.</i>
200	Küjen	Kızılıcak ağacı	<i>Cornus mas L.</i>
201	Kerefs	Kereviz	<i>Apium graveolens</i>
202	Kerdeme	Kerdeme otu, su teresi	<i>Lepidium sativum</i>
203	Kestene	Kestane	<i>Castanea sativa L.</i>
204	Kişnic	Kişniş	<i>Coriandrum sativum</i>
205	Keşur	Yaban havucu	<i>Scorzonera mollis</i>
206	Gil-i ermeni	Ermeni kili	
207	Gil-i bemuhre	Tıbbi ki, mühürlü balçık	
208	Gül	Gül	<i>Rosa sp. L.</i>
209	Gülguz	Kulkas otu	<i>Colocasia esculenta</i>
210	Kelem	Lahana	<i>Brassica oleracea</i>
211	Kimnun	Kimyon	<i>Cuminum cyminum</i>
212	Gendena	Pırasa	<i>Allium ampeloprasum</i>
213	Kene tohmı	Keneotu, bidencir, hintyağı	<i>Ricinus communis</i>
214	Kündür	Ak günlük, buhur	<i>Boswelia thurifera</i>
215	Kenevür	Kenevir, kendir	<i>Cannabis sativa L.</i>
216	Kaşım-ı beyebani	Baldıran, yılan otu, şevkeran	<i>Conium maculatum L.</i>
217	Kökнар	Kökнар	<i>Abies cilicica</i>
218	Kehrubā	Kehribar	

219	Güwegü otu	Güvey otu, keklik otu	<i>Origanum vulgare</i>
220	Kündus	Çöven otu	<i>Gypsophia struthium L.</i>
221	Kübbad	Bir tür limon	
MİM BABI			
222	Marul	Marul	<i>Lactuca sativa L.</i>
223	Mazu	Mazı ağacı	<i>Thuja sp. L.</i>
224	Mercan	Mercan ağacı	<i>Erythrina crista galli</i>
225	Maş	Mürdümük	<i>Lathyrus sativus</i>
226	Mahmude	Mahmudiye otu	<i>Convolvulus scammonia</i>
227	Mercimek	Mercimek	<i>Lens culinaris</i>
228	Müşk	Misk	
229	Mum	Mum	
230	Mersin	Mersin, murt	<i>Myrtus communis</i>
NUN BABI			
231	Narinc	Turunç	<i>Citrus aientium amara</i>
232	Nar	Nar	<i>Punica granatum L.</i>
233	Nebat	Nebat şekeri	
234	Nohud	Nohut	<i>Cicer aietinum L.</i>
235	Nişeste	Nişasta	
236	Nuşadır	Nişadır, amonyum klorür	
237	Na'na	Nane	<i>Mentha piperita L.</i>
238	Neft	Neft yağı	
239	Nilüfer	Nilüfer çiçeği	<i>Nymphaea sp.</i>
VAV BABI			
240	Vesligun	Fesleğen	<i>Ocimum basilicum</i>
241	Venbel otı	Boyacı diken, cehri	<i>Rhamnus petiolaris</i>
HE BABI			
242	Helyun	Kuşkonmaz	<i>Asparagus officinalis</i>
243	Hindustan kozı	Hindistan cevizi	<i>Cocos nucifera</i>
YE BABI			
244	Yağ	Yağ	
245	Yaliki eyraltü	Eğrelti otu	<i>Driopteris filix-mas</i>
246	Arslan yağı	Arslan yağı	
247	Eşek yağı	Eşek yağı	
248	Balık yağı	Balık yağı	
249	Dilkü yağı	Tilki yağı	
250	Deve yağı	Deve yağı	
251	Sığır yağı	Sığır yağı	
252	Tonuz yağı	Domuz yağı	
253	Kaz ve ördek yağı	Kaz ve ördek yağı	
254	Yaban hıyarı	Eşek hıyarı, acı dölek	<i>Ecballium elaterium</i>
255	Yonca	Yonca	<i>Medicago sativa</i>
254	Yumurda	Yumurta	
257	Yund dişi	İtboğan, acı çiğdem	<i>Colchicum autumnale</i>
258	Yantak	Yantak diken, demirdikeni	<i>Ononis spinosa</i>
259	Yosun	Yosun	
260	Yoğurt	Yoğurt	

Edviye-i Müfredde'nin ilk kısmının sonunda yer alan farklı endikasyonlar için hangi drogların kullanılacağı hakkındaki bilgiler **Tablo 2'**de özetlenmiştir.

Tablo 2. Hastalıklara veya Şikayetlere Karşı ya da Belirli Etkiler İçin Kullanılan Droglar Listesi.

Sağlık Sorunu ya da İstenen Etki	Kullanılan Droglar
Baş ağrısı	Oğlan aşu, acıbadem yağı, anason, papatya, menekşe, sabırlık, sandal, oğulotu, katranköpüğü mantarı, kabak yağı, koruk, kişniş, marul tohumu, nilüfer
Soğuktan olan baş ağrısı	Katran, acur, kırmızı gül, çakşır, mahmudiye otu
Kulak ağrısı	Acıbadem yağı, turp yağı, çinkolu bileşik, soğan, şeker pancarı, sirke, buhar, sumak, fındık yağı, katran, kenevir tohumu yağı, mazi, tilki yağı
Şakak ağrısı	Sarıyonca, papatya tohumu, küçük hindistan cevizi, hatmi, acur, amber çiçeği, safran, nilüfer
Göz ağrısı	Çinkolu bileşik, sirke, sumak, gülab
Kulak dibinde olan şişler	Yabani rezene
Burun kanaması	Isırgan dikenli, yabani fesleğen, tavuk beyni, kişniş, pırasa, kimyon, güvercin kanı ve yumurtası, kırmızı demir sülfat
Ağız ağrısı	İlgün meyvesi, böğürtlen, topalak, sinir otu yaprağı, sıgırdili, yalancı safran, kebabe, kişniş, Ermeni kili, mazi
Ağız kokusu	İlgün yemişi, tarhun otu, topalak, lüle taşı, zerdali, oğulotu, anber, kereviz, kişniş, küçük hindistan cevizi
Diş ağrısı	Ebegümeci, ılgün yemişi, at sütü, kadife çiçeği, böğürtlen yaprağı, çınar kabuğu, sirke, sarımsak, sarı boya otu, kapari, nohut suyu
Boğaz ağrısı	İt üzümü suyu, incir suyu, badem yağı, tarhun otu tohumu, dut suyu, acur, kişniş, keklük otu, mercimek, amonyum klorür
Boğazdan kan gelmesi	Yılan bıçağı, sabırlık, mum, mercimek, mersin
Öksürük	Ebegümeci, at sütü, ispanak, çakşır otu, badem yağı, burçak, menekşe, turp, haşhaş, erişte, şırlağan otu, sıgırdili, kabak, katran, kavak yemişi, lahana, kitle, marul, mürdümük, mülühiya, nişasta, nef yağı
Grip	Çörek otu, tarçın, kettan tütün, sarımsak, marul, nişasta
Kalp çarpıntısı	Ak sandal, ağaç kavunu, karaman kimyonu, sıgırdili, oğul otu, anber, kadı ağacı, öd ağacı, lahana, kehribar, misk, nar
Akciğer zarı iltihabı	Isırgan tohumu, badem yağı, menekşe, hatmi
Dalak ağrısı	Ebegümeci, it boncuğu, acı badem yağı, üzerlik, eğir otu, çöven, anason, semizotu, soğan, çiğdem, hardal, lüle taşı, safran, söğüt, süsen, katranköpüğü mantarı, biber, katırkuyruğu, kapari, boyacı dikenli, yaban hıyarı
Felç ve yüz felci	Bağboğan, bespaye, çakırdikeni, şeker pancarı, zencefil, sütleğen, ceviz yağı, nohut suyu, nef yağı, kuşkonmaz, çiğdem
Bağırsaklardaki gaz sancısı	Acı badem yağı, çakırdikeni, kına, yantak dikenli
Siroz hastalığı	İt üzümü yaprağı, ayva, tarçın, it kasarı, rezene, antimon, sütleğen, sirke, darı, öd ağacı, katran, yaban havucu tohumu, kimyon, göynek
Sarılık hastalığı	Eşek turpu suyu, baldırı kara, çiğdem, acur, sarımsak, söğüt, sabırlık, sarı boya otu, siğir eti, katırkuyruğu, katranköpüğü mantarı, güveyfeneri, limon, nane
Alerjik cilt hastalıkları	Ebegümeci, kişniş, sandal, marul
Zararlı böcek ısırıkları ve yılan, çıyan, akrep, zehirli böcek sokmaları	Isırgan tohumu, elma, incir, hayıt yaprağı, yabani fesleğen, buğday, burçak, turp, çörek otu, çiğdem, hıyar tohumu, tarçın, tuz, defne, rezene, zencefil, üçgül, katranköpüğü mantarı, kadı ağacı, ceviz, kavak meyvesi, sarımsak, kiraz
Zehirli maddeler	Ebegümeci, defne, keçi sütü, sarımsak, mahtum kili
Nezle	Isırgan, kızıl iğde, Ermeni kili
Uyuz ve kaşıntı	Ilık su, bakam ağacı, menekşe, şahtere, lüle taşı, tuz, koyun sütü, oğul otu, nohut yağı
Kan gelmesi	İğde, semizotu, tekesakalı, defne, sumak, kişniş, Ermeni kili, mahtum kili, güle gan, kimyon, günlük, marul, nane, yosun
Karındaki kurtlar	Zakkum, karaman kimyonu, boraks, çiğdem, hardal, it kasarı, defne, sarımsak, kuzgun otu, katran, güveyfeneri, ceviz, güvey otu, nane, nef yağı
Karın geçirme	Erik, incir, acur, durak otu, bozuk süt, sabırlık, katranköpüğü mantarı, sütleğen, kuru üzüm, nar
Karını tutması	İğde, alıç, ayva, peynir, bambu şekeri, sumak, yabani fesleğen, şahsiperum, darı, kadıntuzluğu, koruk, kavak meyvesi, kadı ağacı, keten tohumu, kestane, Ermeni kili, mahtum kili, kiraz, ladin, mazi, mersin, nişasta
Karından sıcak humorların uzaklaşması	Sinirli ot, arpa suyu, erik, iğde, ispanak, semizotu, demirhindi, çörek otu, çakırdikeni, hatmi, karpuz, menekşe
Karından soğuk humorların uzaklaşması	Bağboğan, sarıyonca, papatya, bespaye, şahtere, Mekke balsamı, baldırı kara,

Basur hastalığı	acur, mahmudiye otu
İdrar tutulması	İt boncuğu, pırasa, durak otu
Doğum	Badem yağı, kimyon
Kasık ağrısı	İt boncuğu, bürülce suyu, çemen otu, papatya suyu, ladin buharı
Yanık	İt boncuğu, güveyfeneri, su teresi tohumu
Sıcaktan olan şişlere yakı	İt boncuğu, eşek yağı
Soğuk şişlere yakı	İt üzümü, afyon, menekşe, bambu şekeri, hatmi, sandal, darı, kişniş, Ermeni kili, nilüfer, yosun
Susatan maddeler	Papatya, sütleğen, çemen otu, çakırdikeni tohumu, çınar yaprağı, kına, tuz, demir sülfat, susam, Şam sakızı, ceviz, kepek, keten tohumu, günlük, boyacı diken
Susuzluk gideren maddeler	Üzüm, peynir, tarhun otu, susam, fesleğen, kavun
İştah açan maddeler	Arpa suyu, ayva, bambu şekeri, erik, demirhindi, hıyar, zerdali, şarap, sirke, sumak, şeftali, acur, kabak, kadıntuzluğu, güveyfeneri, marul, turunç, nar
Cinsel isteği arttıran maddeler	Elma, hamama girmek, patlıcan, topalak, it kaşarı, zeytin, şarap, sirke, sumak, şeftali, sabırlık, limon, marul, turunç, yantak diken
Cinsel isteği azaltan ve meniye kurutan maddeler	Anason, bespase, baldırıkara, bal, çemen otu, hardal, hurma, haşhaş, baş biberi, demirdikeni, it kasarı, safran, zencefil, zeytin, şarap, sarımsak, soğan tohumu, sakız, susam, şeftali, yabancı havuç, şalgam ve tohumu, fıstık, fındık, kadı ağacı, kunduz taşığı, ceviz, kavun tohumu, kiraz, güvey otu, nar, nohut, nane, kuşkonmaz, çiğdem, yonca tohumu
İdrar ve adet söktüren maddeler	Semizotu, çok şarap içmek, kişniş, marul, hayıt
Gaz yapıcı	Arpa suyu, eğir otu, ayva, Mekke balsamı, dut, soğan, hatmi, hıyar, durak otu, demir diken, rezene, safran, at sütü, şarap, sarımsak, su teresi, yabancı havuç, şalgam, darı, fındık, biber, karnı, kavun, kavak yemişi, kapari, kereviz, tere, lahana, kulkas otu, pırasa, nohut suyu, ladin boyacı diken, Yahudi taşı
Gaz giderici	Buğday, incir, bürülce, dut, fındık, kadıntuzluğu, kestane, marul, nefit yağı
Sıcak sıtmalar	Eğir otu, anason, acı badem, bespase, bespaye, karaman kimyonu, boraks, çemen otu, küçük hindistan cevizi, tarhun otu, baş biberi, durak otu, zencefil, sarımsak, sığırkuyruğu, oğul otu, anber, çakşır otu, koyun sütü, kepek suyu, yantak diken, çiğdem, yonca tohumu
Soğuk sıtmalar	Arpa suyu, acur (hıyarşenber), hıyar, semizotu, zerdali, sinirli ot, şeftali, acur (şınhıyar), sandal, kabak, karpuz, kadıntuzluğu, kadı otu, kişniş, Ermeni kili
Boğazdan kan gelmesi (iç organlardan)	Tarçın, kadı otu, çakşır otu
Böbrek, mesane, idrar yolu taşı	Mum, mercimek, mersin, yengeç
Domuz çıbanı	Papatya, baldırıkara, peynir, soğan kökü, topalak, defne meyvesi, su teresi, sedef otu, kebabe, kişniş, gül, limon, mürdümük, marul, civciv çıkmış yumurta
Bel ağrısı	Baldırıkara, hatmi, hardal, lüle taşı, zift, sinirli ot kökü, sedef otu, biber, kapari, kene ağacı, mercimek
Kusmayı kesenler	Zakkum
Nezle ve diş ağrısı	Demir hindi, yaban havucu suyu, gül şurubu, elma suyu, güllü-ballı macun, sakız, Ermeni kili
Dizanteri	Isırgan, ılgın, hıyar yaprağı, acur, zencefil, çörek otu
Derinin oyulması şeklinde görülen cilt hastalığı	İğde, badem, darı, günlük, mercimek
	Söğüt kökü, ısırgan tohumu

Sonuç

XIV. yüzyıl hekimi İshak bin Murad Grek-Roma uygarlığından İslam uygarlığına; Yunanca'dan Arapça'ya geçerek gelişimini sürdüren klasik tıp anlayışının görece geç döneminin bir temsilcisidir. Meslek yaşamı, bu anlayışın etkisini ve nüfuzunu sürdürdüğü ancak yorgunluk belirtileri vermeye başlamış bulunduğu bir aşamaya denk gelmiştir. Bu saptamalar bağlamında yaşamı ve kişiliği hakkında günümüz ulaşmış fazla bilgi bulunmayan yazar hakkında spekülasyon bir değerlendirme yaparak onun mevcut bilgi birikimini arttırmaya-geliştirmeye yönelik bir motivasyon içinde olmadığını, aksine söz konusu birikimden yaptığı sınırlı bir seçkiyi ana dilinde yazmaya yöneldiğini söylemek olanaklıdır. Böylelikle meslektaşlarına gündelik uygulamalarda destek alabilecekleri bir el kitabı oluşturmak istemiş ve bunu da gerçekleştirmiş; eserinden görece uzun süre bu şekilde yararlanılmıştır.

Edviye-i Müfrede ön plana çıkararak yazarının gölgede kalmasına yol açmış güçlü bir eserdir. O kuşaklar boyu ilgi çekmeyi sürdürerek günümüze ulaşmayı başarmış, İshak bin Murad ise geçmişin sisleri arasında ancak silueti seçilen bir figür olarak kalmıştır. Anadolu topraklarında kaleme alınmış olan bu kitap özel olarak bitkilerle tedavinin, genel olarak ana enstrümanı bitkilerle tedavi olan bir tıp anlayışının sakin-yorgun sona eriş dönemini temsil etmektedir. Uzun süre tıp uygulamalarına katkı destek sağlamış olan bu eser, günümüzde de bir şekilde işlevsel olabilmekte; tıbbın geçmişini anlamamızı-yorumlamamızı sağlayan bir kaynak olarak devreye girebilmektedir.

Bilgi

Bu makale yazarı Özgür Kiran, danışmanı Selim Kadioğlu olan “De Materia Medica ve Edviye-i Müfrede Işığında Anadolu’da Bitkilerle Tedavi” başlıklı doktora tezinin Türkçe yazılmış ilk basit ilaçlar kitabı olan Edviye-i Müfrede ve onu kaleme alan İshak bin Murad ile ilgili bölümüne dayanmaktadır.

Yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Araştırmacı Katkı Oranı Beyanı

Özgür Kiran: Fikir, tasarım, denetleme, veri toplama ve işleme, analiz ve yorum, kaynak taraması, makale yazımı, eleştirel inceleme, kaynak ve fon sağlama, malzemelerin sorumluluğu.

Selim Kadioğlu: Fikir, tasarım, denetleme, veri toplama ve işleme, analiz ve yorum, kaynak taraması, makale yazımı, eleştirel inceleme, kaynak ve fon sağlama, malzemelerin sorumluluğu.

Kaynaklar

1. Kiran Ö. De Materia Medica ve Edviye-i Müfrede Işığında Anadolu’da Bitkilerle Tedavi. Danışman Kadioğlu S. Adana: Çukurova Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı Doktora Tezi; 2017.
2. İshak Bin Murad. Edviye-i Müfrede. Editörler Canpolat M, Önler Z. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları; 2007.
3. Erdağı Doğuer B. Hekim Bereket Tuhfe-i Mübarizi: Metin-Sözlük. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları; 2013.
4. Önler Z. Celalüddin Hızır (Hacı Paşa): Müntahab’ı Şıfa. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları; 1990.
5. Tercüme-i Müfredat-ı İbn Baytar. İstanbul: Sağlık Bilimleri Üniversitesi Yayınları; 2017.
6. Adivar A. Osmanlı Türklerinde İlim. İstanbul: Remzi Kitabevi; 1939.
7. Canpolat M. XIV. Yüzyılda Yazılmış Değerli Bir Tıp Eseri: Edviye-i Müfrede. Türkoloji Dergisi 1973;5(1):21-47.
8. Uzel İ. Anadolu Tıp Tarihine Giriş. İstanbul: Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları; 2008.
9. Baylav N. Eczacılık Tarihi. İstanbul: Yörük Matbaası; 1968.
10. Şehsuvaroğlu BN. Eczacılık Tarihi Dersleri. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları; 1970.
11. Baytop T. Türkiye’de Bitkiler ile Tedavi: Geçmişte ve Bugün. İkinci Baskı. İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri; 1984.
12. Uludağ OŞ. Beş Buçuk Asırlık Türk Tababeti Tarihi. Editör Uzel İ. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları; 1991.
13. Uzluk FN. Genel Tıp Tarihi. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları; 1958.
14. Bayat AH. Tıp Tarihi. İzmir: Sade Matbaa; 2003.
15. Murad S. Terceme-i Akrahadin’de Terkipler ve Adlandırmaları. Osmanlı Bilimi Araştırmaları 2011;12(2):81-94.
16. Demirhan Erdemir A. Geredeli İshak: XIV. Yüzyılda Yaşayan Bir Osmanlı Hekimi. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi 14. Cilt içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Yayını; 1996:30-31.
17. Önler Z. İshak bin Murad ve “Edviye-i Müfrede” Adlı Eseri. Türk Tarihinde İz Bırakan Bolulular Çalıştayı; 21-22 Ağustos 2015; Bolu-Türkiye. Erişim: (https://www.academia.edu/25812849/%C4%B0SHAK_B%C4%B0N_MURAD_VE_EDV%C4%B0YE-%C4%B0_M%C3%9CFREDE_ADLI_ESER%C4%B0). Erişim Tarihi: 31.08.2021.
18. Ağırakça A. Osmanlı Tıbbının Kaynakları. Editörler Yılmaz N, Yılmaz C. Osmanlılarda Sağlık I: Makaleler, Araştırmalar, Arşiv Belgeleri. İstanbul: Biofarma Yayınları; 2006:133-163.
19. İbn-i Sina. El-Kanun Fi’t-tıbb İkinci Kitap. Çeviren Kahya E. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları; 2003.
20. Argunşah M. Edviye-i Müfrede’nin Neşri Üzerine Düşünceler. Türk Kültürü 2009;185-196
21. Baytop T. Türkçe Bitki Adları Sözlüğü. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları; 1994.
22. Tuzlacı E. Türkiye Bitkileri Sözlüğü: Bitki Adlarının Özel Açıklamaları. İstanbul: Alfa Yayınları; 2006.
23. Tuzlacı E. Şıfa Niyetine Türkiye’nin Bitkisel Halk İlaçları. İstanbul: Alfa Yayınları; 2006.
24. Baytop T. Türkiye’nin Tıbbi ve Zehirli Bitkileri. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları; 1966.
25. Önler Z. XIV-XV. Yüzyıl Tıp Metinlerinde Türkçe Bitki Adları. Kebikeç Dergisi 2004;(18):273-301.
26. Önler Z. XIV. ve XV. Yüzyıl Anadolu Türkçesi Botanik Terimleri. Journal of Turkish Studies (Fahri İz Armağanı I) 1990; 14: 357-392.